BOSHLANG‘ICH SINFDA TARBIYA FANINI PIRLS XALQARO TADQIQOTLARIGA TAYANGAN HOLDA DARSLARNI TASHKIL ETISH

Arziqulova Mohira Kamoliddinovna
Guliston shahar 18-umumta’lim maktabining
ma’naviy va ma’rifiy ishlar bo‘yicha
direktor o‘rinbosari
Zakirova Ozoda Mahammadjanova
Guliston shahar 18-umumta’lim maktabining
boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23086620

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda “Tarbiya” fanini o‘qitish jarayonini PIRLS xalqaro tadqiqotlarida qo‘llaniladigan yondashuvlar asosida tashkil etish masalalari yoritilgan. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning nafaqat matnni o‘qishi, balki o‘qilgan ma’lumotni tushunishi, undan xulosa chiqarishi, voqea-hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashi hamda o‘z fikrini asoslay olishi muhim hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan “Tarbiya” darslarida matn bilan ishlash, savol-javob, muammoli vaziyat, hayotiy topshiriqlar, fikrni asoslash va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan metodlardan foydalanishning ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada PIRLS talablariga mos topshiriqlarni tarbiyaviy mazmun bilan uyg‘unlashtirish orqali o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, Tarbiya fani, PIRLS, o‘qish savodxonligi, matn bilan ishlash, mustaqil fikrlash, kompetensiya, tarbiyaviy ta’lim, xalqaro tadqiqot.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim jarayonining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchiga tayyor bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, uni mustaqil fikrlaydigan, o‘z qarashlarini asoslay oladigan va olgan bilimlarini kundalik hayotda qo‘llay oladigan shaxs sifatida tarbiyalashdan iborat. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida shakllantirilgan bilim, ko‘nikma va odatlar bolaning keyingi ta’lim faoliyati uchun muhim poydevor vazifasini bajaradi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladigan “Tarbiya” fani o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish, jamiyatdagi xulq-atvor me’yorlarini anglash, o‘zaro hurmat, mas’uliyat, do‘stlik, vatanparvarlik va insoniylik kabi tushunchalarni hayotiy misollar orqali tushuntirishga xizmat qiladi. Biroq tarbiyaviy mazmundagi bilimlarni o‘quvchiga faqat tushuntirish yoki yod oldirish orqali berish kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Shu sababli “Tarbiya” darslarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish, o‘quvchini darsning faol ishtirokchisiga aylantirish muhimdir. Bunda PIRLS xalqaro tadqiqotlarida qo‘llaniladigan o‘qish savodxonligi yondashuvlaridan foydalanish samarali yo‘nalishlardan biri bo‘la oladi.

PIRLS yondashuvining “Tarbiya” darslaridagi ahamiyati

PIRLS — boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini xalqaro miqyosda o‘rganishga qaratilgan tadqiqotlardan biridir. Mazkur tadqiqotda o‘quvchining matnni shunchaki o‘qib berishi emas, balki uning mazmunini tushunishi, muhim ma’lumotlarni ajrata olishi, matn asosida xulosa chiqarishi va o‘z fikrini asoslay olishi kabi jihatlarga katta e’tibor beriladi.

Bu yondashuv “Tarbiya” fani uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki tarbiyaviy tushunchalarning aksariyatini o‘quvchiga hayotiy voqea, kichik hikoya, dialog yoki muammoli vaziyat orqali yetkazish mumkin. Masalan, “Do‘stlik” mavzusi o‘tilayotgan bo‘lsa, o‘qituvchi o‘quvchilarga do‘stlari qiyin vaziyatga tushib qolgan ikki bolaning munosabati tasvirlangan kichik matnni taqdim etishi mumkin. Shundan so‘ng o‘quvchilarga “Qaysi bolaning harakati to‘g‘ri?”, “Nima uchun shunday deb o‘ylaysiz?”, “Siz shu vaziyatda nima qilgan bo‘lardingiz?” kabi savollar beriladi.

Bunday topshiriqlarda o‘quvchi tayyor javobni izlamaydi. U matn mazmuniga tayanadi, voqeani tahlil qiladi, o‘z tajribasi bilan bog‘laydi va mustaqil fikr bildiradi. Natijada o‘qish jarayoni tarbiyaviy maqsad bilan uyg‘unlashadi.

“Tarbiya” darslarini tashkil etishda matn bilan ishlash

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun matnning mazmuni yosh xususiyatlariga mos va hayotiy bo‘lishi lozim. Tarbiyaviy mavzudagi matnlar juda murakkab yoki haddan tashqari uzun bo‘lsa, bolaning asosiy fikrni anglashiga qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Shu bois o‘qituvchi qisqa, mazmunli va muayyan tarbiyaviy g‘oyaga ega bo‘lgan matnlardan foydalanishi maqsadga muvofiq.

Matn bilan ishlashni bir necha bosqichda tashkil etish mumkin.

Birinchi bosqich — **matnni o‘qishdan oldingi faoliyat**. Bu jarayonda o‘quvchilarning mavzu bo‘yicha dastlabki tasavvurlari aniqlanadi. Masalan, “Halollik nima?”, “Halol inson qanday bo‘ladi?” kabi savollar orqali o‘quvchilar mavzuga jalb qilinadi.

Ikkinchi bosqich — **matnni o‘qish va tushunish**. O‘quvchilar matnni mustaqil yoki navbat bilan o‘qiydilar. O‘qituvchi muhim so‘z va iboralarga e’tibor qaratadi. Zarur hollarda matn qismlarga ajratilib, har bir qismning mazmuni muhokama qilinadi.

Uchinchi bosqich — **matnni tahlil qilish**. Bu bosqichda o‘quvchiga oddiy eslab qolish savollaridan tashqari, fikrlashga undaydigan topshiriqlar beriladi. Masalan:

- Voqeaning asosiy sababi nimada?
- Qahramonning o‘rnida siz bo‘lganingizda qanday yo‘l tutardingiz?
- Matndagi qaysi harakat sizga ma’qul bo‘ldi? Nima uchun?
- Qahramon o‘z xatosini qanday tuzatishi mumkin?
- Matndan qanday xulosa chiqarish mumkin?

Bunday savollar o‘quvchining matnni chuqurroq anglashiga yordam beradi.

PIRLS ruhidagi topshiriqlarni “Tarbiya” faniga moslashtirish

“Tarbiya” darslarida PIRLS yondashuvlaridan foydalanish uchun topshiriqlarni bir necha turga ajratish mumkin.

Birinchi tur — matndan aniq ma’lumotni topishga qaratilgan topshiriqlar. Masalan, “Qahramon nima sababdan do‘stidan uzr so‘radi?” kabi savollar o‘quvchidan matndagi ma’lumotni topishni talab qiladi.

Ikkinchi tur — xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan topshiriqlar. Bunda javob matnda aynan berilmaydi. O‘quvchi bir nechta ma’lumotni birlashtirib, o‘z xulosasini chiqaradi. Masalan, “Sizningcha, qahramon nima uchun bunday qarorga keldi?” degan savol shunday topshiriqqa misol bo‘ladi.

Uchinchi tur — fikrni talqin qilish va baholashga yo‘naltirilgan topshiriqlar. O‘quvchi qahramonning xatti-harakatiga munosabat bildiradi va o‘z fikrini dalillar bilan tushuntiradi. Masalan, “Qahramonning qilgan ishi to‘g‘rimi? Fikringizni matndagi voqealar asosida izohlang”.

To‘rtinchi tur — hayotiy vaziyatga tatbiq etish topshiriqlari. Bu turdagi topshiriqlar “Tarbiya” fani uchun ayniqsa muhimdir. O‘quvchidan o‘qigan matnidagi vaziyatni o‘z hayoti bilan bog‘lash talab etiladi. Masalan, “Agar sinfdoshingiz darsga kerakli qurolini unutib qo‘ysa, qanday yordam berasiz?” kabi vaziyatli topshiriqlar bolaning amaliy fikrlashini rivojlantiradi.

Dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanish

PIRLS yondashuvlariga tayangan “Tarbiya” darslarida o‘qituvchi ko‘proq yo‘naltiruvchi va tashkil etuvchi vazifasini bajaradi. O‘quvchi esa savolga javob beruvchi emas, balki fikrlovchi va o‘z qarashini asoslovchi faol ishtirokchiga aylanadi.

Darslarda “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Venn diagrammasi”, “Fikrlar charxi”, “Muammoli vaziyat”, “Besh nega?” kabi metodlardan foydalanish mumkin. Masalan, “Mas’uliyat” mavzusida o‘quvchilarga ikki xil vaziyat beriladi. Birinchi vaziyatda bola o‘z vazifasini vaqtida bajaradi, ikkinchisida esa o‘z majburiyatini unutadi. O‘quvchilar ushbu ikki vaziyatni taqqoslab, ularning oqibatlarini aniqlaydilar.

“Venn diagrammasi” yordamida esa ikki qahramonning xatti-harakatlarini solishtirish mumkin. Bu jarayonda o‘quvchilar o‘xshash va farqli jihatlarni mustaqil aniqlaydilar.

“Muammoli vaziyat” metodi orqali esa darsni hayotga yaqinlashtirish mumkin. Masalan: “Siz ko‘chada birovning tushirib qoldirgan pulini topdingiz. Atrofingizda hech kim yo‘q. Nima qilasiz?” O‘quvchilarning javoblari muhokama qilinadi va har bir fikrning sababi so‘raladi. Shu tariqa halollik, mas’uliyat va vijdon kabi tushunchalar o‘quvchi uchun mavhum tushuncha bo‘lib qolmaydi.

O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish

Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchining mustaqil fikrlashi asta-sekin shakllanadi. Buning uchun o‘qituvchi har bir savolga faqat bitta “to‘g‘ri” javob izlashga emas, balki o‘quvchining fikrini tinglashga ham e’tibor qaratishi kerak.

Masalan, biror qahramonning xatti-harakatiga baho berishda ikki o‘quvchi turlicha fikr bildirishi mumkin. Agar ularning har biri o‘z fikrini matn asosida tushuntira olsa, bu javoblar o‘quvchining fikrlash faoliyati natijasi sifatida qadrlanishi kerak.

Shu jihatdan “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Agar shunday bo‘lmaganida nima bo‘lardi?”, “Boshqa qanday yo‘l tutish mumkin edi?” kabi savollar samarali hisoblanadi. Ushbu savollar o‘quvchini oddiy yodlashdan fikrlashga olib keladi.

Bundan tashqari, dars yakunida o‘quvchilarga o‘z faoliyatini baholash imkoniyatini berish ham muhim. Masalan, “Bugun men nimani bildim?”, “Menga qaysi topshiriq qiziq bo‘ldi?”, “Men o‘z hayotimda nimaga e’tibor berishim kerakligini tushundim?” kabi savollar orqali o‘quvchi o‘z ta’lim jarayonini tahlil qilishni o‘rganadi.

Ota-ona va maktab hamkorligining ahamiyati

“Tarbiya” fanining samaradorligi faqat dars jarayoni bilan chegaralanib qolmaydi. Bola maktabda o‘rgangan ijobiy xulq-atvor me’yorlarini oilada ham ko‘rishi va amalda qo‘llashi muhim.

Shu sababli o‘qituvchi o‘quvchilarga uy sharoitida bajariladigan kichik hayotiy topshiriqlar berishi mumkin. Masalan, bir kun davomida ota-onasiga yordam berish, oiladagi kattalarning fikrini tinglash, uyda bajaradigan vazifalarini mustaqil amalga oshirish yoki biror yaxshilik qilish kabi topshiriqlar keyingi darsda muhokama qilinadi.

Bunday faoliyat PIRLS yondashuvidagi matnni hayotiy vaziyat bilan bog‘lash tamoyiliga hamohangdir. O‘quvchi darsda o‘rgangan tushunchasini real hayotda qo‘llab ko‘radi. Natijada tarbiya haqidagi bilim amaliy ko‘nikmaga aylana boshlaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinflarda “Tarbiya” fanini PIRLS xalqaro tadqiqotlarida qo‘llaniladigan o‘qish savodxonligi yondashuvlari bilan uyg‘unlashtirish darslarning mazmunini yanada boyitish imkonini beradi. Bunda asosiy e’tibor o‘quvchining matnni shunchaki o‘qib chiqishiga emas, balki uni tushunishi, tahlil qilishi, xulosa chiqarishi, o‘z fikrini dalillar asosida ifodalashi va o‘rganganlarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishiga qaratiladi.

“Tarbiya” darslarida hayotiy matnlar, muammoli vaziyatlar, ochiq savollar, taqqoslash, fikrni asoslash va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi bilan bir qatorda axloqiy va ijtimoiy kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

Eng muhimi, bunday darslarda o‘quvchi tayyor xulosani qabul qiluvchi emas, balki o‘z fikrini shakllantiruvchi faol subyektga aylanadi. Bu esa boshlang‘ich ta’limning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lgan mustaqil fikrlaydigan, mas’uliyatli va faol shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mullis, I. V. S., Martin, M. O. **PIRLS 2021 Assessment Frameworks.** Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.
2. IEA. **PIRLS — Progress in International Reading Literacy Study.** O‘qish savodxonligini xalqaro baholash materiallari.
3. O‘zbekiston Respublikasi boshlang‘ich ta’limga oid davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlari.
4. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi bo‘yicha o‘quv-metodik manbalar.
5. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun “Tarbiya” fani bo‘yicha o‘quv-metodik materiallar.